

4. Еталони природи Полтавщини. Розповіді про заповідні території / Полтав. обл. держ. амін., Держ. упр. екології та природних ресурсів у Полтав. обл. [та ін.] ; ред. О. М. Байрак [та ін.]. – Полтава : Верстка, 2003. – 212 с.
5. Территории природы: система особо охраняемых природных территорий России и стратегия её развития [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.wildnet.ru/images/stories/bibl/TerritoriiPrirody.pdf>. – Название с экрана.
6. Тишков А. А. Охраняемые природные территории и формирование каркаса устойчивости / Тишков А. А. // Оценка качества окружающей среды и экологическое картографирование. – М. : Ин-т геогр. РАН, 1995. – С. 94–106.
7. Чжан Г. Экологический туризм и его роль в сохранении окружающей среды охраняемых природных территорий: На примере заповедника Чанбайшань, провинция Цзилинь, Китай : дис. ... канд. геогр. наук : 11.00.11 / Чжан Г. – М., 2000. – 120 с.

УДК 351.777

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК МІСТА СУМИ: ПРОБЛЕМИ ТА СПОСОБИ ЇХ ВИРІШЕННЯ

**К. В. Ілляшенко, кандидат економічних наук;
Ю. М. Майковська**

Нині для України, як і для всього цивілізованого світу, що розвивається в умовах інтенсивної глобалізації, надзвичайно актуальною є проблема управління соціально-економічним розвитком територіальних утворень з метою забезпечення їх сталого зростання. Дослідження сутності та ключових факторів соціально-економічного розвитку окремих територій найбільш розвинених країн світу показало, що ефективно управління таким розвитком на місцевому рівні забезпечує благополуччя в країні в цілому.

Поняття «соціально-економічний розвиток» містить у собі економічний і соціальний аспекти діяльності міста, і від їх високих показників буде залежати загальний стан міста та якість життя людей, що мешкають на відповідній території.

У своїй праці «До питання про типологію депресивних територій» М. О. Барановський [1] дослідив депресивні території України та поділив їх на групи. За його дослідженнями та висновками, місто Суми входить до депресивних територій другої групи. Місто Суми має достатню кількість промислових об'єктів, пам'яток культури, але, незважаючи на це, місто перебуває у депресивному стані, доходи

громадян низькі. Тому варто дослідити соціально-економічний стан міста та визначити проблеми розвитку. Саме це дозволить запропонувати дієві способи покращення ситуації, які б сприяли нарощуванню потенціалу відповідної території.

Аналіз термінологічної складової наукових пошуків у сфері дослідження урбанізованого простору, зокрема підходів до визначення сутності однієї із ключових категорій – «місто», дозволяє виділити праці таких дослідників, як Н. Васильєва, Р. Гуляк, Ю. Попова, А. Шевченко та ін. Питанням управління розвитком міст були присвячені праці як вітчизняних учених-економістів, серед яких можна виділити В. Вакуленко, В. Бабаєва, О. Берданову, О. Бойко-Бойчук, Н. Гринчук, Н. Дьоміна, О. Карій, В. Куйбіду, О. Лебединську, В. Мамонову, С. Саханенка, Ю. Шарова та інших, так і зарубіжних учених.

Питаннями соціально-економічної політики займались вчені: О. В. Бражко, Г. В. Жосан, Л. О. Корчевська, Х. І. Калашнікова, Є. О. Балацький які досліджували окремі теоретико-методологічні питання розвитку на рівні району та регіону.

Мета статті полягає у виявленні проблемних напрямів розвитку території та пошуку можливих способів покращення показників соціально-економічного розвитку території міста Суми. Покращення зазначених показників дозволить управляти інвестиційною привабливістю м. Суми в очах як внутрішніх, так і зовнішніх інвесторів, а також сприятиме підвищенню рівня життя населення міста.

Місто Суми – обласний, адміністративний, економічний і культурний центр Сумської області. Провідними галузями міста є машинобудування та металообробка, на які припадає значний відсоток виробництва промислової продукції.

Демографічна ситуація міста має тенденцію до скорочення загальної кількості населення. Протягом 2001–2011 рр. населення скоротилося трохи більше, ніж на 21 тис. осіб, про що яскраво свідчить рис. 1 [2].

Природний приріст населення за 2011 р. становить 408 осіб, 2010 р. – 655 осіб, за 2009 р. – 633 особи. Стосовно міграційної тенденції, то і тут зберігається тенденція до вибування населення. Можна передбачити, що кількість прибулих – це сільське населення, що мігрує із сіл, селищ до міста, а вибулі – переважно громадяни міста, що покидають територію через навчання, зміну місця роботи та у пошуках кращого життя (табл. 1).

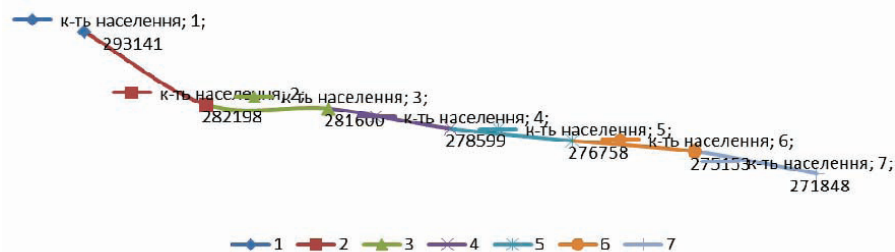

Рис. Кількість населення міста Суми

Міграція населення

Таблиця 1

(осіб)

Рік	Прибули	Вибули	Приріст
2009	3027	3520	-493
2010	3504	3641	-137
2011	2831	3201	-370

Доходи бюджету міста. За 2009 р. до міського бюджету надійшло 588971166 грн, обсяг видатків становив 587544871 грн, у тому числі обсяг видатків загального фонду бюджету – 500363784 грн. Видатки міського бюджету на реалізацію регіональних програм становили 66963933 грн.

За 2010 р. обсяг доходів становив 652788104 грн, видатків – 652834018 грн, у тому числі обсяг видатків загального фонду бюджету в сумі 581942608 грн. Видатки на галузеві програми затверджені у розмірі 64386858 грн.

2011 р. доходи міського бюджету були затверджені на рівні 724960,4 тис. грн, обсяг ви-

датків міського бюджету – 725498,9 тис. грн. Видатки міського бюджету на реалізацію регіональних галузевих програм були затверджені на рівні 103176,6 тис. грн. Аналіз наведених даних за 2010–2011 рр. свідчить про зростання доходів бюджету на 60,6 млн грн, або на 20,9 %. Основними наповнювачами дохідної частини бюджету м. Суми, як і раніше, є: ВАТ «Сумське НВО імені М. В. Фрунзе», ВАТ «Сумхіпром», ВАТ «СНЕЗ «Насосенергомаш», Сумський державний університет.

Зовнішньоекономічна діяльність. Місто Суми має досить широкі зовнішньоекономічні зв'язки, перебуваючи у торговельних відносинах зі 116 країнами світу. За показником питомої ваги у обсягах зовнішньоторговельних операцій лідируючі позиції посідають партнери Російської Федерації, Німеччини, Казахстану, Туркменістану і Узбекистану. 2010 р. зовнішньоторговельний оборот підприємств м. Суми становив 540,9 млн дол. США, що становило майже 64 % від аналогічних показників Сумської області. Експортні операції з

відвантаження продукції підприємств м. Суми у 2011 р. становили 310 млн дол. США, що на 8,6 % більше відповідного періоду 2010 р. Поставки імпортової продукції становили у 2011 р. в еквіваленті 172 млн дол. США. Таким чином, коефіцієнт покриття експорту імпортом у минулому році дорівнював 1,8 при обласному показнику 1,2 [2].

Інвестиційна та інноваційна діяльність не є сильною стороною м. Суми. За оцінками різних рейтингових агентств, Суми перебувають у групі міст з середньою привабливістю для інвестування. Наприклад, 2009 р. м. Суми посіло 12 місце серед 24 і коефіцієнт становив – 0,5877. У рейтингу міст України за 2009 р. за обсягом освоєння інвестицій на душу населення місто посіло 22 місце з показником 1674 грн на душу населення. Відповідно до Всеукраїнського рейтингу, – 25 місце з 55. Така ситуація пояснюється високим ступенем зносу матеріально-технічної бази підпри-

ємств. Основні засоби майже по всіх галузях, що представлені на території міста, зношені в середньому на 60 % і більше. Місто потребує модернізації виробництва, процесів, пероснащення обладнання та посилення інвестиційної привабливості [4].

У місті працювало 2011 р. 94 підприємства з іноземними інвестиціями, провідними з яких є ПАТ «СМНВО імені М. В. Фрунзе», ТОВ «Косум Фарм», ТОВ «Керамейя», ТОВ «Горобина», ДП завод обважених бурильних труб ПАТ «СМНВО ім. Фрунзе». Обсяг прямих іноземних інвестицій, включаючи і надходження коштів із офшорних зон, в економіку міста становив 260,0 млн дол. США, що перевищує аналогічний показник минулого року на 70 %.

Прямі іноземні інвестиції на 1 мешканця м. Суми становили у 2010 р. 585,2 дол. США при тому, що середній аналогічний показник по області становив лише 195,4 дол. США.

Таблиця 2

Структура джерел і напрямів інвестування

Показник	Одиниці виміру	2010 р.	2011 р.	2012 р. прогноз	2012/2011, %
1. Капітальні інвестиції за джерелами фінансування – всього	млн грн	988,0	760	836	110,0
2. Загальний обсяг інвестицій в основний капітал (капітальні вкладення) за джерелами фінансування, з них:	млн грн	859,8	500,0	550,0	110,0
за рахунок бюджету розвитку міста	млн грн	17,2	62,6	50,7	81,0
3. Обсяг прямих іноземних інвестицій (наростаючим підсумком)	млн дол. США	264,6	270,0	280,0	103,7

Науково-технічний потенціал та інновації. Відповідно до програм соціально-економічного розвитку міста [3], протягом 2010 р. 9 організацій виконували науково-технічні роботи, а саме: ВАТ «НВАТ ВНДІ Компресормаш», Сумський державний університет ім. А. С. Макаренка, Сумський національний Аграрний університет, Інститут прикладної фізики НАН України, Сумський державний університет, ВАТ Сумське НВО ім. М. В. Фрунзе, Сумський НДЦ продуктивності АПК, ВАТ «ВНДАЕН», Сумський державний НДІ мінеральних добрив і пігментів.

Протягом 2008–2010 рр. питома вага підприємств, які впроваджували інновації, становила відповідно 10,5, 19,8 та 16,2 %. Упроваджено за 2008 р. 77, 2009 – 78 та 2010 р. 94 нових технологічних процеси. Питома вага реалізованої інноваційної продукції в середньому за даний період становила 8,73 %.

Частка інноваційної продукції в обсязі реалізованої промислової продукції становить 11 %, рівень інноваційної активності підприємств у промисловості підвищиться до 20 %. У 2011 р. визначено 12 інноваційно активних підприємств, які реалізуються 14,5 % до за-

Таблиця 3

Науково-технічна діяльність на території м. Суми

Показник	2009 р.	2010 р.	2011 р.
Витрати на виконання наукових та науково-технічних робіт, тис. грн	105052,4	103461,8	83456,2
з них:			
за рахунок держбюджету	21313,4	22001,3	14226,6
Чисельність виконавців наукових і науково-технічних робіт, осіб	2569	2309	2177
з них:			
дослідників	830	772	753
техніків	997	868	755
допоміжного персоналу	427	394	380
докторів наук	19	19	16
кандидатів наук	112	98	96

гального обсягу продукції інноваційної продукції.

На ринку праці намітилися позитивні тенденції щодо поступового зростання зайнятості та зниження безробіття. За 2011 р. рівень безробіття становив 1,38 %, порівняно з 2010 р. – 1,87 %. Кількість зареєстрованих безробітних по місту зменшилась на 2,5 %. Відповідно до поставлених містом цілей, що викладені у програмі розвитку на 2012 р., на ринку праці очікується створення 8990 нових робочих місць і зменшення безробіття ще на 1 %. Найбільша частка безробіття спостерігається у промисловості [4].

Одним із основних показників відображення розвиненості території є заробітна плата громадян. Середньомісячна номінальна заробітна плата одного працівника на останню звітну дату 2011 р. становила 2072 гривні, що на 13,8 % перевищує середньообласний показник та у 2,3 рази – державні соціальні стандарти. Але варто відмітити, що реальна заробітна плата для міста становить близько 1037,8 грн у 2009 р., 1050,0 грн у 2010 р. та 1150,0 грн у 2011 р.

Варто зауважити, що найбільша номінальна заробітна плата спостерігається у таких видах діяльності:

- фінансова діяльність – 3354 грн;
- виробництво та розділення електроенергії, газу, води – 2790 грн;
- діяльність транспорту та зв'язку – 2627 грн;
- державне управління – 2615 грн;
- промисловість – 2557 грн.

Найменша серед діяльностей, пов'язаних із охороною здоров'я, – 1919 грн, комунальна сфера – 1886 грн, освіта – 1967 грн, будівництво – 1835 грн, готельна діяльність – 1745 грн та торгівля – 1664 грн.

Обсяг промислової продукції (робіт, послуг) і обороти роздрібною торгівлі. На території міста зареєстровано 1038 суб'єктів господарювання, з яких 50 великих і середніх підприємств. Провідними видами промислової діяльності є машинобудування, на яке припадає 58,1 % промислового виробництва, хімічна промисловість – 17,4 %, металургія та оброблення металу – 14,4 %, харчова промисловість – 5,4 %.

Промисловість міста у 2010 р. нарощувала обсяги виробництва; порівняно з 2009 р. обсяги зросли на 2 % і становили майже 5,2 млрд грн. У 2011 р. продовжувалося нарощення виробництва в цілому. За 2011 р. цей показник зріс у 1,5 разу. За січень – листопад 2011 р. підприємства м. Суми реалізували промислової продукції (товарів, послуг) на суму 7888,2 млн грн.

Зростанню промисловості сприяло виведення з кризи підприємства ПАТ «Сумхімпром», яке 2010 р. майже не зазнало банкрутства, що не могло не позначитися на обсягах випуску промислової продукції міста; будівництво на базі ПАТ «Сумський завод «Насосенергомаш» найбільшого в Європі випробувального комплексу для насосного обладнання підвищеної продуктивності; підвищення рівня металургійного виробництва та виробництво готових металевих виробів, зростання випуску іншої неметалевої продукції за рахунок розвитку

ТОВ «Керамейя», реалізовано інвестиційний проект щодо будівництва виробничого корпусу № 2 для розширення виробництва укупорювальних засобів асортиментного переліку продукції ТОВ «Гуала Кложерс Україна».

Згідно з прогнозами на 2012 р., у результаті впровадження інвестиційних проектів очікується приріст обсягу реалізованої продукції на рівні 18,8 % (у хімічній галузі – на 21,7 %) [4].

Позитивні зміни відбуваються і у сфері торгівлі, обсяг роздрібного товарообороту зростає на 8,2 %, а реалізованих послуг – на 1,7 %. У 2011 р. обсяг роздрібного товарообігу підприємств – юридичних осіб 2450 млн грн, що на 8,2 % більше ніж у минулому році. Аналогічно збільшився обсяг реалізованих послуг роздрібною торгівлю на 3,4 % і ресторанного господарства – на 4,4 %.

У сфері бюджетних відносин запроваджений програмно-цільовий метод бюджетування дав свої плоди: протягом 2010 р. з бюджетів усіх рівнів здійснювалося фінансування по 56 галузевим програмам. З міського бюджету профінансовано 39 програм на загальну суму 128,9 млн грн. Загальний обсяг фінансових ресурсів, необхідних для реалізації 39 галузевих програм, у 2012 р. становитиме 268,7 млн грн, у тому числі коштів із міського бюджету – 235,6 млн грн, коштів із державного бюджету – 10,7 млн грн, кошти із інших джерел – 22,4 млн грн.

Аналіз стану соціально-економічного розвитку показав у цілому задовільний стан. Перспективи розвитку досить позитивні, але, незважаючи на це, все ж місто має низку проблем серед напрямів соціально-економічного розвитку. Найбільшим проблематичним є:

по-перше, – середній рівень інвестиційної зацікавленості інвесторів. Це пояснюється відсутністю на законодавчому рівні стимулів щодо активізації інвестиційно-інноваційної діяльності, застарілість обладнання, яке є затратним і не ефективним, а також наявність перепон адміністративного характеру;

по-друге, недостатність доходів для покриття всіх здійснюваних витрат бюджету та належного фінансування програм соціально-економічного розвитку у тій кількості, якої потребує місто. При цьому окремим питанням є питання формалізації підходів до визначення

ефективності витрачання коштів місцевих бюджетів, як і пріоритетних напрямів для реалізації відповідних програм;

по-третє, висока залежність провідних галузей промисловості від кон'юнктури зовнішнього ринку. Тут негативним фактором є належність провідних місцевих підприємств, які фактично визначають продуктивний портфель міста Суми, до третього та четвертого технологічних укладів, що, в свою чергу, свідчить про відсутність умов для позитивних змін у майбутньому;

по-четверте, кваліфікаційний дисбаланс між попитом на робочу силу та її пропозицією, що тягне за собою невисокі доходи громадян, поділ на багате та бідне населення та неплатоспроможність населення.

З метою вирішення цих ключових проблем влада міста розробила програму розвитку на 2012 р., де запропоновано конкретні заходи щодо покращення слабких і проблемних сфер міста. У той же час відсутність методологічного апарату, який дозволяв би однозначно визначати ефективність реалізації бюджетних програм на місцевому рівні, дає підстави мати сумніви щодо доцільності та ефективності витрачання бюджетних коштів і в 2012 р.

ЛІТЕРАТУРА

1. Барановський М. О. До питання про типологію депресивних територій / М. О. Барановський // Вісник Вінницького державного педагогічного університету імені Юрія Коцюбинського. Серія «Географія». – 2009. – Вип. 17. – С. 148–159.
2. Програма економічного і соціального розвитку Сумської області на 2012 рік та основні напрями розвитку на 2013–2014 роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://do.gendocs.ru/docs/index-56726.html?page=2>. – Назва з екрана.
3. План розвитку міста Суми на 2011 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.meria.sumy.ua/download.php?id=218>. – Назва з екрана.
4. Програми економічного і соціального розвитку м. Суми на 2012 рік та основних напрямів розвитку на 2013–2014 роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.meria.sumy.ua/engine/download.php?id=225>. – Назва з екрана.